

ПРАЯВЫ БІДЭРМАЙЕРЫЗМУ Ў РАМАНЕ ЕВЫ ФІЛЯНСКАЙ «ПЛЯМЕННИЦА І ЦЁТКА»

Адной са спецыфічных праяў літаратурнага развіцця Беларусі XIX стагоддзя з'яўляецца ідэйна-мастацкі поліфанізм і шматстылёвасць. Калі на пачатку стагоддзя стылёвую адметнасць беларускай літаратуры складала перапляценне рамантызму з мастацкімі стылямі Асветніцтва, то пачынаючы з 40-х г. у творчасці пісьменнікаў-празаікаў усё больш выразна праяўляюцца рэалістычныя тэндэнцыі. Іх няўхільны рост быў выкліканы якаснымі зменамі ў грамадска-палітычнай свядомасці грамадства, яго новымі ідэйнымі і эстэтычнымі запатрабаваннямі, а таксама істотным уплывам агульнаеўрапейскай літаратуры, у якой рэалізм заняў дамінуючую пазіцыю. Пазначаючы з'яўленне новых эстэтычных арыенціраў Ю.І. Крашэўскі ў 1852 годзе пісаў: «Dickens w Anglii, Balzak we Francji, Gogol w Rosji – nową utworzyli epokę, nową szkołę powieści, opartej na obrazowaniu rzeczywistości. Pod ich piórem powieść stała się z celem moralnym obrazem epoki, odtworzeniem wiernym (o ile sztuka wierną być może i powinna) życia ludzkiego, niejako historią współczesną społeczności» [2, с. 174].

Пераходная стылёвая сітуацыя ў развіцці мастацкай прозы, якая азначалася адыходам ад рамантызму і адначасова ўзмацненнем рэалістычных тэндэнцый сучаснымі нямецкімі і польскімі даследчыкамі была асацыіравана з феноменам бідэрмайерызму. Тэрмін бідэрмайерызм паходзіць ад літаратурнага псеўданіма «Готліб Бідэрмайер», пад якім нямецкі паэт Людвіг Эйхродт друкаваў свае эпіграмы. У Германіі ён першапачаткова ўжываўся для абазначэння мяшчанскага стылю ў матэрыяльнай культуры першай паловы XIX стагоддзя. Тым не менш, наяўнасць устойлівых ідэйна-эстэтычных пазіцый у літаратурным жыцці таго часу дазволіла даследчыкам перанесці гэты тэрмін і на з'явы літаратуры і абазначыць ім пераходны мастацкі стыль паміж рамантызмам і рэалізмам. Бідэрмайерызм пачынае праяўляцца ў польскамоўнай літаратуры ў перыяд паміж 1830–1863 г., а асабліва інтэнсіўнае яго развіццё назіраецца пасля падзей 1848 г. Гэта звязана з крахам вызваленчых ілюзій, адступленнем ад радыкальных поглядаў, але пры гэтым і непрыняццем грамадствам ідэй крайняга кансерватызму. Ідэйна-эстэтычныя межы бідэрмайерызму дастаткова рухомыя і размытыя з-за яго пераходнага характару. Ён мае рысы як агульныя, так і адрозныя ад рамантызму і рэалізму. Яго эклектызм узмацняецца частым зваротам да творчага досведу перадрамантызму, у прыватнасці да сентыменталізму. Мастацкае светаадчуванне бідэрмайерызму характарызуецца кампраміснасцю, імкненнем паяднаць крайнасці па прынцыпе залатой сярэдзіны.

Асабліваасці мастацкага светабачання бідэрмайерызму, яго праявы ў творчасці шэрагу пісьменнікаў былі разгледжаны М. Яніон, М. Жмігродскай і іншымі польскімі навукоўцамі. У беларускім літаратуразнаўстве гэты

тэрмін не ўжываны, хаця тыпалагічна падобныя мастацкія з’явы, бясспрэчна, існуюць. М. Жмігродская бачыць праявы бідэрмайерызму ў творчасці І. Ходзькі, П. Янкоўскага, Л. Штырмера, І. Крашэўскага, А. Плуга. Варта дадаць, што па многіх пазіцыях да плыні бідэрмайерызму блізкая і творчасць Евы Фялінскай (1793–1859). Яе літаратурная спадчына да апошняга часу амаль не даследавана, хаця ў сярэдзіне XIX стагоддзя яна прымала актыўны ўдзел у культурным жыцці краю.

Нягледзячы на характэрныя для бідэрмайерызму кампрамісныя і пэўны канфармізм, ён закрануў творчасць аўтараў з відавочнымі дэмакратычнымі і патрыятычнымі настроямі, да якіх належала і Е. Фялінская. За прыналежнасць да тайнай патрыятычнай арганізацыі Шымана Канарскага яна была выслана на 6 год спачатку ў Сібір, а потым у Саратаў. Фялінская пачынае свой шлях у літаратуры дастаткова позна, маючы за плячыма амаль 50 год і прайшоўшы праз мноства выпрабаванняў. Яе творчасць вынікала з усяго культурна-гістарычнага кантэксту Літвы-Беларусі.

Бідэрмайерызм нарадзіўся як рэакцыя на рамантычнае непрыняцце свету і канцэпцыю гераічнай асобы і азначаў усё большую цікавасць творцаў да праблем зямной рэчаіснасці і жыцця звычайнага чалавека. Паказальна, што Фялінская абазначыла свае мастацкія творы «Герсылія», «Пан дэпутат» і «Пляменніца і цётка» як бытавыя раманы. Хаця ў прозе бідэрмайерызму дамінуе сучасная праблематыка, Фялінская падае ў іх рэтраспектыўны паказ жыцця беларускай правінцыі ў часы сваёй маладосці. Але гэта рэтраспекцыя мінулага з праекцыяй на сучаснасць, бо з пазіцыі свайго часу пісьменніца хоча адшукаць пачаткі многіх надзённых грамадскіх праблем, вытокі якіх згубіліся ў часе. Перад чытачамі паўстаюць адноўленыя каларытныя абразкі штодзённага жыцця і клопатаў шляхецкіх сем’яў неўзабаве пасля канчатковай страты дзяржаўнасці, калі на вачах аўтаркі адбываўся «разлад стасункаў сямейных і грамадскіх». Найбольш паказальны ў гэтым плане раман «Пляменніца і цётка» (1853), які найбольш сугучны ідэалогіі і мастацкай практыцы бідэрмайерызму.

Аўтарка мае на мэце найбольш поўнае «*kopiowanie rzeczywistości*». Гэтаму спрыяе тое, што падзеі рамана адбываюцца ў мясцінах, добра знаёмых аўтарцы: у розных кутках Літвы-Беларусі, або на Валыні, з якой звязаны гады яе пазнейшага жыцця. На пачатку твора пісьменніца адзначае, што гісторыя мела месца «*w pewnej okolicy Litwy rozciągającej się po nad brzegami Szczaryu*», а ў наступнай сцэне папярэдзіла, што героі сустракаюцца «*przy końcu pierwszego dziesiątka dziewiętnastego stulecia... w Mińsku... na Franciszkańskiej ulicy w domu murowanym*». Фялінская імкнецца аднавіць побытавы каларыт эпохі, перадаць візуальны бок жыцця сваіх герояў. У экспазіцыі яна не проста спыняецца на тапаграфіі мясцовасці і выглядзе маёнтка, але і дае чытачу магчымасць прайсціся па пакоях дома, разгледзець мэблю, фіранкі, іншыя аздобы. Раман Фялінскай густа населены. Пераезд герояў з павету у павет, з фальварка да фальварка цягне за сабой шэраг новых шляхецкіх тыпаў. Пры гэтым аўтарка паказвае таварыскія забавы, імяніны,

балі. Пісьменніца намагаецца стварыць як мага шырэйшы зрэз правінцыйнага грамадства і паказаць разнастайныя чалавечыя характары.

Бідэрмайерызм прапануе сваю трактоўку патрыятызму, пазбаўленую рамантычнай патэтыкі і набліжаную да больш спакойнага перадрамантычнага культу даўніны, ухвалення цнатлівых продкаў і традыцыйных каштоўнасцяў. Хаця Фялінская, удзельніца тайных патрыятычных згуртаванняў, мела дастаткова радыкальныя палітычныя погляды, менавіта такая згладжаная версія патрыятызму найбольш характэрна яе творам. У раманах Фялінскай станоўчым героям супрацьстаяць асобы, якія падпалі пад разбуральнае ўздзеянне чужаземшчыны. Своеасаблівым антаганістам дабрачыннай сям’і падкаморага Дабрамірскага, якая шчасліва жыве ў сваім радавым маёнтку Калінаўка, у рамане «Пляменніца і цётка» выступае граф Саматульскі. Калі жыццё Дабрамірскіх паказана як увасабленне старых сацыяльна-культурных стэрэатыпаў і апісана з сімпатыяй і замілаваннем, то гаспадар Саматулаў – эгаіст і сібарыт, дзіця бязбожнага і індывідуалістычнага XVIII стагоддзя. Пераймаючы некаторыя мастацкія прынцыпы і творчыя напрацоўкі літаратуры Асветніцтва, многія пісьменнікі пазнейшага стагоддзя неадназначна ставіліся да гэтай эпохі розуму і бачылі ў ёй выток многіх грамадскіх заганаў. Фялінская цалкам падзяляе крытычны погляд бідэрмайерызму на гэта стагоддзе як на час бязвер’я, адыходу ад важнейшых асноватворных прынцыпаў міжчалавечых узаемаадносін. На яе думку, яно нарадзіла пакаленне цынікаў-рацыяналістаў і прагматыкаў-матэрыялістаў, якія і падарвалі духоўныя асновы жыцця краіны. Небяспечнасць новых чужаземных павеваў у тым, падкрэслівае Фялінская, што яны разбураюць духоўныя асновы патрыярхальнай цывілізацыі, ад чаго пачынаецца заняпад краіны і грамадства. Неабходна адзначыць, што рэлігійнасць з’яўляецца асновай светаадчування самой аўтаркі. Пры гэтым для яе паняцці рэлігійны, маральны і старасвецкі амаль сінонімы. Глыбокай рэлігійнасцю і правідэнцыялізмам яна надзяляе ўсіх сваіх станоўчых герояў, чым вызначае іх правільны маральны выбар, які яны робяць у тых ці іншых абставінах.

Найбольш яркая праява бідэрмайерызму – абмінанне вострай грамадска-палітычнай праблематыкі. Як адзначаюць крытыкі, вырашэнне сацыяльных праблем у літаратуры бідэрмайеру зведзена да маральнай ацэнкі чалавечых заганаў: сквапнасці, пыхлівасці, эгаізму. Творы Е. Фялінскай далёкія ад радыкалізму і цалкам супадаюць з палавінчатай, кампраміснай пазіцыяй бідэрмайерызму. Яна не закранае пытанні палітычнага пераўтварэння краіны, а верыць у мажлівасць маральнага адраджэння нацыі праз зварот да рэлігійнага ідэалу і здаровых грамадскіх паняццяў. Пісьменніца шчыра спадзяецца, што і ў надышоўшых часах мажліва захаванне традыцыйнага ладу жыцця і вяртанне занядбanych маральных цнотаў. Яна заклікае да актывізацыі грамадскай думкі і мае вялікія надзеі на яе ачышчальнае ўздзеянне. Шкада, што дабрачынным героям, на думку Фялінскай, не хапае актыўнасці і наступальнасці. Наконт аднаго з адмоўных персанажаў рамана, пана Жарабінскага, сумленны, але трохі пасіўны герой кажа, што калі іншыя

яго церпяць, то «czemuż ja jeden mam jak bocian świat czyścić?». У адказ на гэту думку яго субяседнік, асоба больш свядомая, павучальна прамаўляе: «Jeżeli każdy człowiek pojedynczo tak sobie powie jak ty bracie, owca zarazona zostaje w trzodzie i szerzy zarazę» [1, с. 265–266]. Недахоп грамадскай актыўнасці вядзе да распаўсюджвання маральных хібаў, і перамагчы такую хваробу ёсць абавязак кожнага сумленнага чалавека.

У літаратуры бідэрмайерызму асноўны канфлікт вырашаецца менавіта ў маральнай сферы і залежыць ад этычнага выбару чалавека. Кожнай асобе пад сілу перамагчы абставіны, зрабіць правільны выбар і выправіць сітуацыю. Так праз раман «Пляменніца і цётка» праходзіць матыў грошай. Яны – прычына гібелі на дуэлі Дабрамірскага, страты радавога маёнтка, далейшых пакутаў яго сям’і. Любоўная лінія рамана, прадстаўленая маладым шляхціцам Аўгустам Вышагорскім і Каралінай Дабрамірскай, з-за грошай ледзь не скончылася крахам. Але матыў грошай не мае дэманічнай афарбоўкі, хаця менавіта іх улада штурхае многіх герояў на аблудны шлях. У стане ўнутранай разгубленасці і няпэўнасці знаходзіцца цётка Караліны, якая прыўлашчыла сабе па падрабленым дакуменце спадчыну памерлай сястры. Калі адных герояў прага грошай прыводзіць да злачынстваў, то іншыя асобы выкарыстоўваюць іх у высакародных мэтах. Дзед Аўгуста, дабрачынны пан Самінскі, разумеючы, што мінуў час, калі для пошукаў шчасця «gusczowi dość było kopia i zbroi», фінансава забяспечвае ўнука, дзякуючы чаму малады чалавек можа набыць маёмасць і прэтэндаваць на руку Караліны.

У сувязі з спецыфічнай трактоўкай героя бідэрмайерызму крытыкі загаварылі пра паступовую дэгераізацыю асобы. Як правіла, свае маральна-этычныя прыярытэты герой бідэрмайерызму рэалізуе ўдалечыні ад маштабных грамадска-палітычных працэсаў, у сямейных або сяброўскіх стасунках. Падзеі, якія адбываюцца ў раманах Фялінскай, таксама дастаткова камерныя. Гэта рэха вялікай гісторыі, якая адгукаецца ў прыватным жыцці асобнага чалавека. Паказальная канцэпцыя станоўчага героя, праяўленая ў рамане «Пляменніца і цётка». Пісьменніца надзяляе яго глыбокай рэлігійнасцю, адданасцю старасвецкім традыцыям, а асноўнай сферай самапраяўлення і самарэалізацыі такой узорнай асобы, на думку пісьменніцы, выступаюць штодзённыя абавязкі добрага гаспадар-землеўласніка і сем’яніна. Пры стварэнні такіх вобразаў Фялінская найбольш звязваецца з мастацкім вопытам сентыменталізму, яго пачуццёвасцю і ідэалізацыяй.

Канфлікт паміж пачуццёвым і рацыянальна-прагматычным вырашаецца Фялінскай, як і ва ўсёй літаратуры бідэрмайерызму, дастаткова кампрамісна. Напрыклад, пан Самінскі «заямляе» занадта палкія рамантычныя пачуцці свайго ўнука пытаннем, а што той збіраецца рабіць у жыцці, за якія грошы ўтрымліваць сям’ю, чым быць карысным грамадству? Па яго прызнанні, ён робіць гэта, «aby przyuczyć panicza do okiełznywania zapędów serca, które trochę za nadto burzliwe» [1, с. 297]. І калі той абірае жыццё землеўласніка, дзед задаволены, бо хлопец ад агульных памкненняў перайшоў да канкрэтных. Фялінская ўплятае ў твор ідэю разумнай прагматычнасці,

уводзіць новае патрабаванне да шляхціца і прыстойнага чалавека – працавітасць. Як адзначала М. Жмігродская, у літаратуры бідэрмайерызму «heroizm w świecie codziennych obowiązków wiąże się z gloryfikacją postaw, które pozytywiści nazywać będą „cnotami prostymi»» [2, с. 188]. Ідэальны герой Фялінскай – асоба дастаткова псіхалагічна цэласная. У ім сапраўды ўсё паяднана па прынцыпе залатой сярэдзіны. Яму характэрна глыбокая рэлігійнасць, але без містычнага экстазу, пагадненне пачуццёвага і рацыянальнага, імкненне быць уключаным у чалавечую супольнасць, але з усведамленнем уласнай непаўторнасці і самадастатковасці.

Нягледзячы на вызначэнне Е. Фялінскай сваіх твораў як бытавых раманаў, яны больш адпавядаюць жанру бытавой меладрамы, характэрнай для літаратуры бідэрмайерызму. Так у рамане «Пляменніца і цётка» ёсць і сентыменталісцкая пачуццёвасць, і утрыраванне пакутаў прыстойных персанажаў, і неабходная для дасягнення меладраматычнага эфекту авантурная лінія, звязаная з падложнымі дакументамі, істотную ролю адыгрываюць нечаканыя сустрэчы герояў. Разам з тым раман нясе на сябе выразны адбітак асветніцкага прагматызму і дыдактыкі. Фялінская канкрэтна і гучна адзначае сваю прысутнасць у рэфлексіях і каментарыях, пазначае сэнс з’яў і дае ім маральную ацэнку. Прысутнасць аўтаркі ў творы дастаткова навязлівая. Імкненне да ілюстрацыі сваёй ідэі, жаданне ўзвысіць старасвецкія цноты часам прыводзіць да скажэння логікі характараў і гвалту над героямі.

Творчая манера Фялінскай фарміравалася на пераломе светапоглядных сістэм, на сутыкненні мастацкіх традыцый, што абумовіла сінкрэтызм яе бытавых раманаў, у тым ліку і рамана «Пляменніца і цётка». Раманы Е. Фялінскай сведчылі пра глыбокае пранікненне ідэйна-мастацкага комплексу бідэрмайерызму ў творчасць аўтараў, чые эстэтычныя густы і маральныя прыярытэты сфарміраваліся яшчэ ў маладосці пад уплывам папярэдняй эпохі. Неабходнасць усебаковага і шматузроўневага засваення бідэрмайерызму была прадыхавана часам і логікай паступальнага развіцця літаратуры да пазітывізму і рэалізму.

Літаратура

1. Felińska E. Siestrzenica i ciotka. Powieść obyczajowa. Wilno. 1853. 312 s.
2. Literatura krajowa w okresie romantyzmu, 1831–1863. Kraków. T. 1. 1975. 917 s.